

האמונה בהתגלות הנבואית

סיכום ועריכה של שיעורי מניטו על נושא
קשיי האמונה בעידן המודרני.¹
המאמר פורסם בעלון 'עולם קטן', גיליון
870, בתאריך ג' מרחשוון, תשפ"ג

"אני לא מאמין!"

לאורך שנותיי כמחנך, נתקלתי בתופעה שבה תלמידים פונים אליי ובפיהם ההצהרה הבאה:
"אני לא מאמין!". מה עומד מאחורי ההצהרה הזו?

יש רבנים שההצהרה הזו נראית בעיניהם כאמירה רציונלית, המבטאת חוסר אמונה שהעולם נברא, ועל כן יש להתמודד עמה בכלי השכל וההיגיון. אולם טעות בידם. אלפי שנים של מחלוקות ודיונים פילוסופיים מראים שאין בכוחו של השכל האנושי להכריע בשאלות מהסוג הזה, הנמצאות בהגדרה מחוץ להכרה ולמושגי הקיום האנושי, ולכן סופה של שיטה זו להיכשל. בשורה התחתונה, הסברים רציונליים כאלו משכנעים רק את המשוכנעים, מכיוון שמול כל היגיון ניצב תמיד הספק, החזק באותה המידה. בתור דוגמה, מספרם ומשקלם של ההיקשים הלוגיים שמהם נגזר שהעולם נברא, זהה לאלו המוכיחים שהעולם

1. המקורות המרכיבים את המאמר: הקלטות שיעורי הרב על תפארת ישראל פרק כא ופרק כו, להתחיל מבראשית שיעור 1, נר מצווה שיעור 1, נתיב התורה למהר"ל שיעור 7, דרך חיים למהר"ל שיעור 13, ביוטיוב "מורה הנבוכים לתאולוג המתחיל", שיעורים שערי אורה שיעור 2, שיעורים על התפילה ברכת התשובה, שיעורים על שערי אורה וביוטיוב: "הפסק הנבואה, הרגע שבו העולם השתנה", שיעורים על שערי אורה שיעור 33, וביוטיוב "חכמת היצרים של הקדמונים", שיעור על אומנות עברית חלק 1, שיעורים על שמות רבה שיעור 7. כתבים: סוד העברי, כרך 1 פרק 1.

לא נברא, והשכל חופשי להכריע לצד זה או לצד זה. מכאן שבחירתו החופשית של האדם היא החורצת את גורל החלטתו בנושא. זוהי בחירה בעלת השלכות מוסריות רחבות היקף, ואין זה המקום להרחיב בעניין.

מלבד חוסר מסוגלותו להכריע בסוגיה, יש לדעת שבמציאות המודרנית שאנו חיים בה, נוטה השכל האנושי להסתייג מהאמונה שהעולם נברא. הסיבה למספר הרב של האנשים שאינם מאמינים בעולם נברא, היא שזה באמת לא נראה כך! אדם שמתבונן בטבע סביבו ללא מידע מוקדם – וכשאני מדבר על 'טבע' כוונתי לעולם הזה כשלעצמו, המתפקד לפי חוקות ונטול השגחה – אינו רואה לנגד עיניו עולם נברא. הוא רואה עולם עיוור, סגור, המתפקד לפי חוקים דטרמיניסטיים. הסיבה היחידה שאנחנו יודעים שמאחורי המסווה של חוקי הטבע הללו יש משהו, בורא, זה רק משום שהתורה סיפרה לנו על כך.

אם כן, לרוב, סימן השאלה האמיתי העומד בבסיס האמירה 'אני לא מאמין', אינו נובע משאלת מציאות הבורא או ראשית העולם, והוא אינו תוצר של תהליך שכלי, שהרי לא ניתן להוכיח או לסתור את השאלות הללו מבחינה הגיונית. מניסיוני, מאחורי אמירתו של התלמיד קיים מוטיב נסתר. זהו מוטיב שאינו מצוי במישור השכלי-ההגיוני, אלא במישור החווייתי. ספקותיו קשורים לנושא התגלות הבורא לאדם. למעשה, באמירה 'אני לא מאמין' אומר לנו התלמיד דבר אחר: הקב"ה לא דיבר איתו, כלומר שהוא אינו נביא. הוא צודק כמובן. האם משהו מאיתנו, שחיים היום, חווה חוויה שכזו? כל אדם בריא בנפשו וברוחו, מבין שאנו חיים כיום בעולם שאין בו נבואה. ומכיוון שהוא לא חווה נבואה בעצמו, והוא חי במציאות של היעדר התגלות נבואית, הוא מתקשה להאמין שהקב"ה בכלל דיבר אי פעם עם בני אדם. קשייו עוסקים אפוא בשאלת הנבואה בעולמנו, ולכן כדאי להרחיב על המתח השורר בין האמונה בהתגלות, ובין העולם שאנו חיים בו כיום.

הניסיונות להבין את הנבואה דרך השכל

כמו האמונה שהעולם נברא, כך גם האמונה בהתגלות נתקלת במחסומים כאשר היא נפגשת עם תבניות המחשבה של השכל האנושי הטבעי. על רקע קשיים אלו, נעשו מספר ניסיונות של הוגי דעות יהודים לבחון באופן רציונלי את דברי הנבואה העברית שהועברו במסורת, בעולם שכבר נעלמה ממנו החוויה הנבואית. באופן סכמטי, ניתן לחלק את הוגי הדעות הללו לשתי שיטות: מצילי כבוד התנ"ך, והצדוקים.

בקבוצה הראשונה נמנים אלו שמנסים להציל את כבודו של התנ"ך. "הייתכן", אומר לעצמו האינטלקטואל המודרני, "שבורא עולם התגלה לבשר ודם, תולעת שכזו, ואמר לו דברים? זה לא הגיוני". לכן הוא מסביר, שהנביא היה בסך הכול אדם חכם מאוד, בעל מידות טובות, שחשב דברים טובים ויפים לפי השכל, ומסר זאת לעם ישראל. מכיוון שהוא מניח שבאותה תקופה רוב עם ישראל היו בני אדם בלתי מפותחים, יוצא שאותו פילוסוף חכם שיטה בהם, ולכן אמר שאלוהים מסר לו את הדברים. מבחינתו, התנ"ך הוא ספר ככל הספרים, תוצר של כתיבה אנושית. אותו בן אנוש שכתב אותה – הגם שהיה הוגה דעות בעל תבונה רבה, ופדגוג משכמו ומעלה – הצליח לייצר בסך הכול טקסט ספרותי משובח, וכעת כל שנותר הוא לפענח מה הייתה כוונתו. אך כמה שיהלל מלל זה כמבריק, מוסרי, הספוג באינטליגנציה נפלאה, במהותו ימשיך אותו המלל לשהות בתוך מרחבי התבונה האנושית.

בקבוצה השנייה נמנים אלו הכופרים מזן 'הצדוקים'. לעומת הפרושים, שמקבלים מדור לדור את יסודות אמונת ישראל והפירוש של הנבואה העברית בעל פה, ולומדים בתנ"ך רק כדי להעמיק יותר במה שהם כבר מאמינים, הצדוקים מתפקדים בצורה אחרת: הם פותחים את הספר, קוראים, ומאמינים בדברים שהם מבינים משכלם. ניתן לתאר הצדוקי כך: פתאום, קם יהודי בבוקר, ומוצא בספרייה שלו ספר שנקרא Bible, התנ"ך. מכיוון שהוא שמע מאביו ומסבו שטמונים בספר יסודות האמונה של עם ישראל, וכדאי לראות מה כתוב שם, הוא לומד את הספר: הוא לוקח מילונים, ספריות, אנציקלופדיות, מנסה להבין מה כתוב בספר, ומאמין במה שמחשבתו הסובייקטיבית הצליחה להבין.

אלו גם אלו, עקב הפסק ההתגלות, מתקשים לחיות עם עיקר אמונת ישראל – 'תורה מן השמיים', ולכן הם מבצעים רדוקציה למסרים הנבואיים של התנ"ך לפי מה ששכלם מסוגל לתפוס ולפענח. השיטה הראשונה שוללת את העיקר הזה מכול וכול: ההתגלות לא התרחשה מעולם, ובוודאי אינה מתמשכת בהווה. ואילו השיטה השנייה מכירה בהתרחשותה בעבר, אך שוללת אותה בהווה. מבחינת הצדוקים, התגלות מעמד הר סיני הוא מאורע שהיה, ונגמר: "אין" – עכשיו – "תורה מן השמיים". זו הסיבה שהם מתקשים לקבל את הקביעה שדבר ה' ממשיך להתגלות דרך מסורת הלימוד של חכמי ישראל. המסר של התורה, לפי תפיסתם, עובר דרך ההיגיון האישי של הלומד בלבד, ואינו נתמך על שרשרת של מוסרים, מרב לתלמיד.

אם נסכם את הדברים עד כאן, נוכל לומר שאנו חיים היום בתקופה שהתגלות ה' אל בני האדם – כפי שמשתקף בתנ"ך ובפסוקים פשוטים כמו "וידבר ה' אל משה לאמור" – הפכה

בעיני חלק גדול מעם ישראל למציאות בלתי נתפסת, המקשה על האמונה במסורת ישראל, ומעלה תהיות רבות.

ההתגלות הנבואית כתופעה היסטורית

כדי לתת מענה לתהיות אלו, עלינו לפני הכול לברר את אחת מסוגיות היסוד החשובות באמונת ישראל: הנבואה כתופעה היסטורית. יש להבין שהנבואה כתופעה, ממוקמת על נקודת זמן ברצף ההיסטוריה האנושית: היא הייתה והפסיקה. הנקודה הקריטית שחשוב להבין היא זו: בני האדם שכחו שהנבואה הפסיקה, ולכן הם סבורים שהיא לא התרחשה בכלל. זו הסיבה שהאדם המודרני מתקשה לתפוס שהעולם שהוא חי בו כיום שונה באופן מהותי מהעולם שחיו בו בני אדם בזמן הנבואה. באותה תקופה, אבות אבותינו חיו באווירה של התגלות. זה לא היה העולם שלנו, גם אם לכאורה נראה שזה אותו עולם. באותה העת, הדברים שהתנ"ך מתאר לא היו נראים בעיני אנשי התקופה כדברים שכליים שיש להבין ולחקור אותם. הם היו דברים מציאותיים. לכולם היה ברור שקיים דיבור מחוץ לנפשו של האדם, מחוץ לשכל האנושי. כשה' דיבר "אל משה לאמור", עם ישראל קיבל כעובדה קיימת שזה היה דיבור מתוך גרונו של משה, ובו בזמן מחוץ לגרונו. מן השמיים, אבל לא בשמיים.

עם סיום עידן הנבואה, בעקבות חורבן בית ראשון וגלות עם ישראל מארצו, השינוי שחווה העולם היה דרמטי. כל הגילויים שהמקרא מספר עליהם בנגלה הפכו לפתע לנסתרים. זו הסיבה שהחכמה שהמשיכה לעסוק בנושא ההתגלות, ומסבירה את הפירוש האמיתי של הנבואה, נשאה שם זה: 'חכמת הנסתר'. אותם מקובלים, יחידי סגולה השייכים לחכמה זו ומוסרים אותה מדור לדור, זוכים בסגולתם למשהו מסוג ההתגלות של תקופת הנביאים, המכונה 'רוח הקודש'.²

למפקקים בכך שההתגלות הנבואית אכן התרחשה בעבר, מומלץ לבחון את שתי הנקודות הבאות.

ראשית, לפתוח ולקרוא את ספר התנ"ך. אומנם לאחר אינספור שבתות של קריאה בתורה ובדברי הנביאים, התרגלנו כל כך לדברים הכתובים בספר הזה, שמעטים הם אלו שעוצרים

2. ראו כבא בתרא יב ע"א, על הנבואה מיום שחרב בית המקדש, וכן דברי הרמב"ן שם. מקורות אלו הם היסוד לדיון של ר' צדוק הכהן מלובלין על רוח הקודש ומשמעותה, דיון שמסקנותיו מקבילות לדברי מניטו בשיעורים רבים (ראו לדוגמה בספרו של ר' צדוק ישראל קדושים, אות נ, סימן א).

ומתבוננים באופן פן ואמיתי על הדברים הכתובים בו. אך אדם שיעשה זאת יגלה לנגד עיניו אמת שאינה פשוטה להכלה: מונח לפניו ספר בלתי מובן. מתוארים בו מאורעות ותופעות שאיננו יכולים לזהות אותם. מסופרות בו חוויות שנדמה שלקוחות מעולם אחר: סיפורים על דמויות שרודפות באופן אובססיבי אחר תופעה המכונה 'עבודה זרה', סיפור על נחש שמדבר, גילויים של מלאכים, ועוד ועוד. הדוגמה האחרונה, המלאכים, היא בולטת במיוחד: התנ"ך מדבר הרבה על מלאכים. האם מישהו מאיתנו ראה, מבין או מזהה מהו מלאך? על מה מדובר?

שנית, יש לעמוד על היעדר האתאיזם בזמן ההתגלות. לעומת הכפירה המודרנית, לא נמצא אף דמות מהתנ"ך שמתווכחת עם דברי הנביא או שוללת את האמיתות של ההתגלות הנבואית. היו בעד והיו נגד, היו שקיבלו נבואה אמיתית והיו שקיבלו נבואה חלקית ומשובשת.³ אבל לא נמצא בתנ"ך משנה תאולוגית שמטרתה להוכיח את מציאות ה', משום שהבעיה הזו לא העסיקה את אנשי התקופה. בני אדם ראו התגלות של אלוהות, נקודה. במציאות שכזו, שההתגלות היא חוויה קיומית ומיידית, מי יכול להכחיש אותה?

זו אגב הסיבה שהתופעה הנקראת 'עבודה זרה' התרחשה רק בתקופה ההיא של ההתגלות, משום שבאותו הזמן כולם ראו. היו שזכו לראות באמת והיו שראו בטעות.⁴ לא תמיד שמים לב להבדל המדהים הזה: בתקופת הנביאים המקרא מלא בדיבורים ואזהרות על עבודה זרה, ואילו בזמן התנאים – רק כמה מאות שנים מאוחר יותר – יש שתיקה סביב הנושא. מלבד מקומות בודדים, הדיבור האינטנסיבי על עבודה זרה בתנ"ך מפנה את מקומו בחז"ל לעיסוק במינות ואפיקורסות, ולא בכדי, מפני שרק אז החלה הכפירה בהתגלות שנעלמה.

ההשלכות האוניברסליות של תום הנבואה

סיום הנבואה השפיע על העולם כולו. המין האנושי חווה מהפכה תפיסתית אוניברסלית אשר שינתה את אופן מחשבתו, ואפשרה את הופעתם של השקפות חדשות ברחבי

3. כמו גם היעדרן של הוכחות פילוסופיות למציאות האלים בסיפורי המיתולוגיה, או יוונים שהתווכחו עם האורקל.

4. העבודה זרה הייתה אז כה נפוצה, והחכמה שעמדה בכיסיה הייתה כה עוצמתית, עד שהגמרא (עבודה זרה יד ע"ב) מציינת שמסכת העבודה זרה של אברהם אבינו הייתה בת ארבע-מאות פרקים. כיום יש בידינו מסכת עבודה זרה בזעיר אנפין, ואנחנו מתקשים להבינה.

העולם, במקביל: קונפוציוס, בודהה, והטאואיזם במזרח, והופעת הפילוסופים היוונים הראשונים במערב.⁵

עם זאת, הפסק הנבואה בא לידי ביטוי באופן שונה אצל אומות העולם ואצל עם ישראל. באומות העולם, התגובה להפסק הנבואה היה סיום עידן המיתולוגיה ומעבר לעידן הפילוסופיה. לא מרבים לדבר על כך, אך בימי קדם פעלו גם באומות העולם נביאים, כחלק מתופעת העבודה זרה, שהייתה זרה לישראל, אך לא לאומות העולם. על רקע ההבנה המונותאיסטית שהקב"ה ברא את העולם כולו ואכפת לו מכל בריותיו, כולל הגויים (ולא רק מעם ישראל, כפי שחושבים לעיתים בחוגים דתיים מסוימים), ועל רקע התעסקות הנבואה בהיסטוריה של העולם הזה, יש לדעת שלכל אומה ואומה קיימת משמעות נבואית להיסטוריה הייחודית שלה, כלומר נבואה המלמדת על רצון הבורא לגביה, וצמחו מתוכה נביאים שידעו זאת. בעקבות בקשתו של משה רבנו פסקה הנבואה אצל אומות העולם (ברכות ז ע"א), זמן רב לפני שפסקה בעם ישראל. בכל זאת, השתמרו אצל עמי קדם אגדות ומסורות נבואיות, שכונו 'מיתולוגיות'. למרות היעדר הנבואה אצלם, הבינו חכמי האומות את המשמעות הנבואית הנסתרת הטמונה בחכמת המיתולוגיה, כל עוד חיו בתקופת ההתגלות.

5. את התופעה ההיסטורית הזו – מהפכה חשיבתית מנטלית ששטפה את העולם באותה תקופה, והייתה בעלת דפוס דומה למרות התרחשותה במרחבים גאוגרפיים שונים ונטולי תקשורת ישירה ורציפה – זיהה גם הפילוסוף הגרמני קרל יספרס, אשר כינה אותה 'עידן הציר'. בשיעורים שיש בדינו, מניטו מתמקד בעיקר בשינויים שהתרחשו בעולם המערבי, שהיו חדים יחסית לעומת השינויים במזרח. עם זאת, מקורות היסטוריים עדכניים מתארים כי שינויים בחוויית ההתגלות ניכרו גם בחצי הכדור המזרחי. להרחבה על השינויים התפיסתיים שהתרחשו באותה עת במזרח הרחוק, שהיו שינויים רכים יותר ושנעדרו את היחס האתאיסטי של החכמה היוונית, ראו בספר 'כל אשר מתחת לשמיים: תולדות הקיסרות הסינית', הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 157-162. בפרק זה מתוארים השינויים שהתרחשו בתקופת 'האביב והסתיו', בשנים 770-453 לפנה"ס, שמבחינה היסטורית מהוות את התקופה של סיום הנבואה בעולם: 'השינוי הבולט ביותר בחיי הרוח של ימי 'האביב והסתיו' בא לידי ביטוי ביחס חדש למעמד של השמיים ושל האלים האחרים. אין מדובר במהפכה 'אתאיסטית', כמוכך, אלא בתהליך של תמורה איטית, המתבטאת בירידה הדרגתית בקרנם של הכוחות העל-אנושיים בחיי המדינה והפרט, ובדחיקתם של השמיים והאלים אל שולי השיח האינטלקטואלי [...] בתקופת 'האביב והסתיו' גברו הקולות שהטילו ספק בעילותם של השמיים ובהיותם קשובים למצב עלי אדמות' (שם עמ' 157); 'נוסף להרגשת הנתק בין האדם לשמיים, התחולל שינוי רדיקלי גם ביחס לרוחות האבות וביחס לאלים הטריטוריאליים (אלי הרים, נהרות, יערות, וכיו"ב). כבר בראשית תקופת 'האביב והסתיו' מדינאים רבים דחו על הסף את האפשרות שלרוחות יש השפעה של ממש על חי האדם, לא התרשמו אפילו מהתגלותן של הרוחות – בין בהופעה 'ישירה', ובין בחלום או דרך הגדת עתידות – וגיחכו בגלוי על עמיתיהם שהוסיפו לייחס חשיבות לכוחות העל טבעיים' (שם, עמ' 158).

עם הפסקת ההתגלות, אבדה מהם ההבנה של אותה חכמה. רק בעידן המודרני, בין השאר הודות לפרויד, מתחילים לגלות חכמה – אומנם טמאה – בדברים שמסרו נביאי האומות.

כל תרבות הגיבה לחוסר ההבנה הזו לפי דרכה: במזרח הרחוק, ההתנגדות כלפי מסורות העבר הייתה מרוככת יחסית, משום שהתופעה המקבילה שלהם לנבואה הייתה עשירה מאוד, ועוד המשיכו לפעם שם שרידים ורושם של ההתגלות. ערכים רבים, השייכים לתקופת התגלות הבורא, נשמרו בזיכרון של התרבויות הללו. לעומתם, בעולם המערבי, שהתופעה המקבילה אצלו לנבואה הייתה דלה יותר, המעבר בין התקופות היה חד יותר, ותהליך ההתנגדות והכפירה התרחש בעוצמה רבה. המסקנות שחכמי האומות בעולם המערבי, ובפרט היוונים, הוציאו מהמיתולוגיה, נראו בעיניהם אינפנטיליות ופרימיטיביות. לפיכך הם הסיקו שמעולם לא הייתה התגלות רצינית של האלוהות. מסקנה זו הובילה בתורה לאכזבה, לייאוש, ולחוסר רצון לשמוע או לדבר על איזושהי רוחניות שמקורה מחוץ למצפון האנושי. וכך, במקום לשאוב ממסורות הקדמונים את התשובות לשאלות הקיומיות המעסיקות אותו בדבר הגורל ומשמעות הקיום, החל האדם לתור בתוככי נפשו ושכלו אחר תשובות. זהו הרגע ההיסטורי שבו האדם ייסד את חכמת הפילוסופיה. זוהי חכמה שהספק מאפיין אותה: היא שואלת שאלות טובות מאוד, אך עונה לעצמה את התשובות, מכיוון שבמהותה היא כופרת בכל התגלות שהיא, ולכן מהווה הפילוסופיה גם את הבסיס לכפירה ולאתאיזם המודרני. אם כן, עם תום העידן הנבואי, החל העידן הפילוסופי.

עם ישראל, על רקע המעבר שטלטל את העולם הגדול, נשאר ברובו נאמן למסורות הנבואיות שלו, דרך התורה שבעל פה שמסרו חז"ל.⁶ עם זאת, הפסקת הנבואה השפיעה גם על היהודים: היא הובילה להתפצלות ביחסו לנבואה, דבר שהוליד שני זרמים בעם ישראל: הפשטנים והמקובלים. זרם הפשטנים, כפי שראינו, פירש את סיפורי הנבואה דרך הכלים שנותרו בידיו, כלי השכל האנושי. כמו שאר התאולוגים הדתיים ברחבי העולם, הוא כשל בהבנת המשמעות הנבואית, משום שלא השכיל להבין שעברנו לעידן אחר, ודברי התנ"ך הפכו סתומים לשכל האנושי. המקובלים לעומתם, שהיו תלמידי הנביאים, קיבלו במסורת, דרך רב לתלמיד, את המפתחות להבנת המשמעות הנבואית של לשון הקודש – שהיא שפת ההתגלות, ומתוך כך עלה בידם להבין מהו רצון הבורא מעולמו גם לאחר סיום הנבואה.

6. מניטו מעיד בשיעור על שערי אורה, 33 (הערה 19 במקורות למטה) שר' צדוק הכהן מלובלין, בספרו רסיסי לילה, דן בסוגייה הזו. באותו נו סימן יח כתוב שעם תום הנבואה, ובד בבד עם הופעת הפילוסופיה ביוון, הופיע כוח החוכמה של מסורת התורה שבעל-פה בעם ישראל.

כאשר אנחנו מדברים על חכמת הקבלה, חשוב לזכור שגם חכמי הגמרא והמדרש, כדוגמת ר' עקיבא, ר' ישמעאל, ור' שמעון בר יוחאי, מעבר להיותם תנאים, היו מקובלים בעצמם.

כעת אנו יכולים לענות על שאלה נוספת הקשורה לנושא: מדוע בכלל אנו זקוקים למפרשים? כדי לשחזר את המשמעות הנבואית בעולם נטול נבואה, מסרו המקובלים מדרשים שונים על המקרא. אם זה בנסתר – למשל בספר הזוהר ובאותיות דרבי עקיבא, ואם זה בנגלה – למשל במדרש רבה, מדרש תנחומא והמדרשים בגמרא. בהמשך, כאשר גם דברי המדרש נעשו סתומים, הופיעו הפותרים, ולאחריהם המפרשים – ובראשם רש"י, גדול פרשני המקרא, והסבירו את דברי המדרש ליהודים בתקופתם. במילים אחרות, פרשני המקרא מסבירים ליהודים שחיים בעולם נטול התגלות, את משמעות דברי הנבואה הלא מובנים, דברים שהיו מובנים לאבותיהם העבריים שחיו בזמן ההתגלות.

אם נסכם את הדברים, נוכל לומר כך: קשיים רבים עומדים כמחסום בפני האמונה במסורת ישראל כיום. המרכזי שבהם, הקשור לנושא ההתגלות, נוצר בעקבות דיסוננס קיומי בין מסורת הטוענת שהיא מבוססת על נבואה, אל מול המציאות הטבעית שמורה את ההפך, שהרי אנו חיים בעולם של היעדר התגלות נבואית. מצב זה, בתוספת התפיסה המוטעית שההתגלות היא תופעה עברית נקודתית המציבה את עם ישראל בדד באמונתו אל מול שאר האנושות, מוביל באופן טבעי למחשבה שההתגלות הנבואית לא התרחשה מעולם. לעומת זאת, תפיסת ההתגלות כמאורע אוניברסלי והיסטורי שהתרחש אצל כלל המין האנושי ונפסק – אך ממשיך באמצעות המסורת והזיכרון דרך המדרש, הפרשנים והמקובלים – מסייעת להסיר רבים מן הקשיים הללו.